

32091.4
М 14

*А.С.Макаренко,
В.О.Сухомлинський
про виховання*

ХРЕСТОМАТІЯ

ВИХОВАННЯ В ПРАЦІ

Правильне радянське виховання не можна собі уявити як виховання нетрудове. Праця завжди була основою людського життя, створення добробуту людей і культури. В нашій країні праця перестала бути предметом експлуатації, вона стала справою честі, доблесті і героїства. Наша держава – держава трудящих. У нашій Конституції написано: "Хто не працює, той не їсть". Тому й у виховній роботі праця мусить бути одним з основних елементів.

Спробуємо докладніше проаналізувати зміст і значення трудового виховання в сім'ї.

По-перше, про що особливо повинні пам'ятати батьки, це таке: ваша дитина буде членом трудового суспільства, отже, її значення в цьому суспільстві, цінність її як громадянина залежатимуть тільки від того, наскільки вона зможе брати участь у громадській праці, наскільки вона буде до цієї праці підготовлена. Але від цього залежатиме і її добробут, матеріальний рівень її життя, бо в нашій Конституції також сказано: "Від кожного – за здібностями, кожному – за працею". Ми добре знаємо, що від природи всі люди мають приблизно однакові трудові дані, але в житті одні люди вміють працювати краще, інші гірше, одні здатні тільки до найпростішої праці, інші до праці більш складної і, значить, більш цінної. Ці різні трудові якості не даються людині з природи, вони виховуються в ній протягом її життя і, особливо, замолоду.

Тобто, трудова підготовка, виховання трудової якості людини – це підготовка і виховання не тільки майбутнього доброго чи поганого громадянина, але й виховання його майбутнього життєвого рівня, його добробуту.

По-друге, працювати можна з потреби, з життєвої необхідності. В людській історії здебільшого праця завжди мала такий характер примусової, тяжкої дії, необхідної для того, щоб не вмерти з голоду. Але вже і за старих часів люди намагалися бути не тільки робочою, але й творчою силою. Тільки їм не завжди вдавалося досягти цього в умовах класової нерівності та експлуатації. В радянській країні кожна праця повинна бути творчою, бо вона цілком іде на створення суспільного багатства й культури країни трудящих. Навчити творчо працювати – особливе завдання вихователя.

Творча праця можлива тільки тоді, коли людина ставиться до роботи з любов'ю, коли вона свідомо вбачає в ній радість, розуміє користь і необхідність праці, коли праця робиться для неї основною формою виявлення особистості й таланту. Таке ставлення до праці можливе тільки тоді, коли створилася глибока звичка до трудового зусилля, коли ніяка робота не здається неприємною, якщо в ній є якийсь сенс.

Творча праця зовсім неможлива у тих людей, які до роботи підходять зі страхом, які боються відчутти зусилля, боються, мовляв, трудового поту, які на кожному кроці тільки й роблять, що міркують, як би швидше збути роботи й розпочати щось інше. Це інше здається їм симпатичним тільки до тої пори, поки вони до нього не взялися.

По-третє, в трудовому зусиллі виховується не тільки робоче підготування людини, але й підготування товариша, тобто виховується правильне ставлення до інших людей, – це вже буде моральне готування. Людина, яка намагається на кожному кроці відкрутитися від роботи, яка спокійно споглядає, як інші працюють, користується плодами їх праці, – це найнеморальніша людина в радянському суспільстві. І, навпаки, спільне трудове зусилля, робота в колективі, трудова допомога людей та їх постійна взаємна трудова залежність тільки й можуть створити правильне ставлення людей одне до одного. Це правильне ставлення полягає не тільки в тому, що людина і від інших вимагає того ж таки, що вона не хоче поруч себе терпіти дармоїда. Тільки участь у колективній праці дає змогу людині виробити правильне моральне ставлення до інших людей, – родинну любов і дружбу до кожного трудящого, обурення і засудження ледаря, людини, що ухиляється від праці.

По-четверте, неправильно думати, що в трудовому вихованні розвиваються тільки мускули або зовнішні почуття – зір, дотик, пальці тощо. Фізичний розвиток у праці, звичайно, також має велике значення як важливий і цілком необхідний елемент фізичної культури. Але головна користь праці позначається у психічному, духовному розвитку людини. Цей духовний розвиток, породжуваний гармонійною працею, і повинен стати тією особливістю людини, яка відрізняє громадянина безкласового суспільства від громадянина суспільства класового.

По-п'яте, необхідно зазначити ще одну річ, якій у нас, на жаль, не надають великого значення. Праця має значення не тільки в громадсько-виробничому, але й в особистому житті. Ми добре знаємо, наскільки веселіше й щасливіше живуть люди, які багато чого вмють робити, в яких усе вдається і ладиться, які не розгублюються ні за яких

обставин, вміють орудувати речами й командувати ними. І, навпаки, завжди викликають нашу жалість ті люди, які перед кожною дрібницею безпорадно спиняються, не вміють обслужити самі себе, а завжди потребують то няньок, то дружньої послуги, то допомоги, а як їм ніхто не допоможе, живуть у незручній обстановці, неохайно, брудно, розгублено.

Батьки повинні добре поміркувати над кожною із згаданих обставин. У своєму житті та в житті своїх знайомих вони на кожному кроці побачать підтвердження величезної ваги трудового виховання. І в роботі над вихованням своїх дітей батьки ніколи не повинні забувати про трудовий принцип.

Розуміється, в межах сім'ї важко дати дитині таке трудове виховання, яке звичайно називається кваліфікацією. Для утворення доброї спеціальної кваліфікації сім'я не пристосована: кваліфікацію хлопчик або дівчинка дістануть у якій-небудь громадській організації: в школі, на заводі, в установі, на курсах. Сім'я ні в якому разі не повинна гнатися за кваліфікацією в тій чи іншій спеціальності. Це за старих часів бувало звичайно так, що коли батько швець, то він і сина вчив свого ремесла, якщо він столяр, то і син "привчався" до столярної роботи. А дівчатка, як відомо, завжди діставали кваліфікацію хатньої господині, на більше вони й не сподівалися. За радянських часів про кваліфікацію майбутніх громадян дбає держава, яка має в своєму розпорядженні багато могутніх і добре обладнаних інститутів.

Але батьки зовсім не повинні думати, що сімейне виховання не має ніякого відношення до набуття кваліфікації. Саме сімейне трудове готування найбільше важить для майбутньої кваліфікації людини. Та дитина, яка дістала в сім'ї правильне трудове виховання, надалі з великим успіхом буде проходити й своє спеціальне готування. А ті діти, які не набули в сім'ї ніякого трудового досвіду, не можуть і кваліфікації дістати доброї, їх спіткають різні невдачі. Вони вийдуть поганими працівниками, незважаючи на всі зусилля державних установ.

Так само батьки не повинні думати, що під працею ми розуміємо тільки фізичну працю, мускульну роботу. З розвитком машинного виробництва фізична праця поступово втрачає своє колишнє значення в людському суспільному житті. Радянська держава намагається зовсім знищити тяжку фізичну працю. Ми вже бачимо, що на будівництві будівель цегла подається машинами, земля здимається й подається у ваговози теж машинами, носилки дедалі менше значення мають у нашому будівництві. На наших заводах, особливо збу-

дованих після революції, зовсім знищена важка фізична праця. Людина стає все більше й більше володарем великих організованих механічних сил, від неї тепер все більше вимагається не фізичної, а розумової сили: розпорядливості, уважності, розрахунку, винахідливості, кмітливості, тям. Наш стаханівський рух, одне з найвизначніших явищ нашої країни, зовсім не являє собою мобілізації фізичних сил робітничого класу, а якраз мобілізацію його духовних, творчих сил, визволених від насильства Великою соціалістичною революцією. Справжній стахановець найменше покладається на свої мускули, він організує свій успіх, застосовуючи нові методи розташування матеріалу, інструменту, нові прилади, нові засоби роботи. Про це батьки також повинні завжди пам'ятати. У своїй сім'ї вони повинні виховувати не бендюжну робочу силу, а стаханівців, людей соціалістичної праці й соціалістичних успіхів.

Тому ми не повинні думати, що в радянському вихованні є яка-небудь істотна різниця між працею фізичною й працею розумовою. Саме в такому різновиді праці важливою стороною є насамперед організація трудового зусилля, його справжня людська сторона.

Якщо ми будемо доручати хлопчикові або дівчинці завжди одну й ту саму справу, одну й ту саму фізичну роботу, що вимагає від неї тільки витрати мускульної енергії, – виховне значення такої праці буде дуже обмежене, хоч і не можна сказати, що така праця зовсім не корисна. Дитина буде привчатися до трудового зусилля, буде брати участь у громадській роботі, морально виховуватиметься в трудовій рівності з іншими людьми, але все ж таки це не буде справжнє трудове стаханівське виховання, якщо ми не додамо до трудової вправи цікавих організаційних завдань.

У трудовому вихованні важлива така сторона методу. Перед дитиною треба поставити певне завдання, яке вона може розв'язати, застосовуючи той чи інший трудовий засіб. Це завдання не обов'язково дається на короткий відрізок часу, на один чи два дні. Воно може мати тривалий характер, навіть тривати місяцями й роками. Важливо те, що дитині надається певна воля у виборі засобів, і вона повинна нести деяку відповідальність за виконання роботи та за її якість. Менше буде користі, якщо ви скажете дитині:

– Ось тобі віник, замети цю кімнату, зроби це так або так.

Краще буде, якщо ви на довгий час доручите дитині підтримувати чистоту в певній кімнаті, а як вона це робитиме, залишть розв'язувати й відповідати за розв'язання їй самій. У першому випадку ви поставили перед дитиною тільки мускульне завдання, в другому

разі ви поставили перед нею завдання організаційне, останнє значно вище й корисніше. Отже, чим складніше й самостійніше буде трудове завдання, тим воно буде краще з педагогічного погляду. Багато батьків не зважають на це. Вони доручають дітям зробити ту чи іншу роботу, але розкидаються в занадто дрібних трудових завданнях. Вони посилають хлопчика або дівчинку в крамницю купити яку-небудь річ, а далеко краще буде, якщо вони покладуть на неї якесь постійне піклування, наприклад, завжди дбати про те, щоб у сім'ї було мило або зубний порошок.

Трудова участь дітей у житті сім'ї повинна починатися дуже рано. Починатися вона повинна у гри. Дитині треба сказати, що вона відповідає за цілість іграшок, за чистоту й порядок у тому місці, де стоять іграшки та де вона грається. І цю роботу слід поставити перед нею в загальних рисах: повинно бути чисто, не накидано, не наліто, на іграшках не повинно бути пилу. Ясна річ, деякі способи прибирання можна їй і показати, але взагалі добре, якщо дитина сама догадається, що для витирання пилу треба мати чисту ганчірку, якщо цю ганчірку вона сама випросить у матері, якщо вона до цієї ганчірки поставить певні санітарні вимоги, якщо вона вимагатиме кращої ганчірки тощо. Так само й лагодження поламаних іграшок слід залишити на саму дитину в тій мірі, в якій це їй по силі, зрозуміло, з наданням у її розпорядження певних матеріалів.

З віком трудові доручення слід ускладнювати і відокремлювати від гри. Ми перелічимо кілька видів дитячої роботи, сподіваючись, що кожна сім'я залежно від умов свого життя зможе виправити й доповнити цей список.

1. Поливати квіти у своїй кімнаті або у всій квартирі.
2. Витирати пил на підвіконнях.
3. Накривати на стіл перед обідом.
4. Стежити за сільничками, гірчичницями.
5. Стежити за батьковим письмовим столом.
6. Тримати в порядку й відповідати за книжкову полицю або за книжкову шафу.
7. Одержувати й складати в певному місці газети, відділяючи нові від прочитаних.
8. Годувати кошеня або цуценя, відповідати за його місце.
9. Тримати в порядку умивальник, купувати мило, зубний порошок, ножи до батькової бритви.
10. Робити повне прибирання в окремій кімнаті або в окремій частині кімнати.

11. Пришивати до свого одягу гудзики, які відірвуться, мати завжди в порядку все потрібне для цього.
12. Відповідати за порядок у буфетній шафі.
13. Чистити одяг свій або молодшого брата чи одного з батьків у певний час.
14. Дбати про прикрашання кімнати портретами, репродукціями.
15. Якщо в сім'ї є город або квітник, – відповідати за певну його ділянку як у плані сівби, так і в її проведенні та у збиранні плодів.
16. Дбати про те, щоб у квартирі були квіти. Для цього потрібно іноді поїхати й за місто (це для старшого віку).
17. Якщо у квартирі є телефон, першому підходити на дзвоник, вести домашній телефонний довідник.
18. Вести довідник трамвайних маршрутів з обліком тих місць, куди членам сім'ї доводиться найчастіше їздити.
19. У трохи старшому віці самостійно планувати й обслуговувати відвідування сім'єю театрів та кіно, знати програми, діставати квитки, зберігати їх тощо.
20. Тримати в повному порядку домашню аптечку й відповідати за вчасне її поповнення.
21. Стежити за тим, щоб у квартирі не з'являлися паразити: блошиці, блохи тощо, вживати енергійних заходів до їх винищення.
22. Допомогати матері або сестрі у певних господарських функціях.

Кожна сім'я знайде в себе дуже багато подібних робіт більш-менш цікавих і посильних. Звичайно, не можна завантажувати дитину надмірною кількістю роботи, але в усякому разі не повинно бути різкої різниці в трудовому навантаженні батьків і дітей. Якщо батькові або матері доводиться дуже скрутно в хатньому господарстві, діти повинні допомагати їм. Буває й інакше: якщо в сім'ї є хатня робітниця, діти раз у раз звикають покладатися на її працю в таких випадках, коли вони й самі могли б себе обслужити. Батьки повинні добре перевірити цю галузь й добитися такого становища, щоб хатня робітниця по можливості не робила такої роботи, яку можуть і повинні зробити діти.

Треба при цьому завжди пам'ятати: коли діти вчаться в школі, остання часто досить сильно навантажує їх домашніми завданнями. Зрозуміло, ці завдання слід вважати найголовнішими й першорядними. Діти повинні добре розуміти, що в шкільній роботі вони виконують функцію не тільки особисту, але й громадську, що за успіх шкільної роботи вони відповідають не тільки перед батьками, але й

перед державою. З другого боку, неправильно, якщо тільки шкільна робота в пошані, а всі інші трудові завдання відкидаються. Таке відокремлення шкільної роботи дуже небезпечно, бо викликає в дитей цілковиту зневагу до життя і роботи свого сімейного колективу. В сім'ї завжди мусить відчуватися атмосфера колективу, найчастіше виявлятися допомога одних членів сім'ї іншим.

Виникає запитання, якими засобами можна й треба викликати в дитини те чи інше трудове зусилля? Заходи ці можуть бути надзвичайно різноманітні. В ранньому дитинстві, звісно, багато дитині треба і підказати, і показати, але взагалі слід вважати за ідеал, коли дитина сама помічає необхідність тієї чи іншої роботи, бачить, що матері або батькові ніколи її виконати, коли вона з власної ініціативи приходить на допомогу своєму сімейному колективу. Виховати таку готовність до праці, таку уважність до потреб свого колективу, значить – виховати справжнього радянського громадянина.

Дуже часто буває, що дитина через свою недосвідченість через погане орієнтування не може самостійно помітити потреби в тій чи іншій роботі. Батьки повинні в таких випадках обережно підказати, допомогти дитині вияснити своє ставлення до завдання та взяти участь у його розв'язанні. Це можна найкраще зробити, викликаючи просту технічну цікавість до роботи, але й зловживати цим засобом не слід. Дитина повинна вміти виконувати й такі роботи, які не викликають у неї особливої зацікавленості, які здаються в перший момент нудними. Взагалі, вона повинна виховуватися так, щоб вирішальним моментом у трудовому зусиллі була не цікавість, а користь, необхідність. Батьки повинні виховувати в дитини здатність терпляче та без ниття виконувати роботи неприємні. Потім, з розвитком дитини, навіть найнеприємніша робота даватиме їй радість, якщо громадська цінність роботи буде для неї очевидна.

Якщо необхідність або інтерес недостатні, щоб викликати в дитини бажання попрацювати, можна застосувати спосіб прохання. Прохання тим різниться від інших форм звернення, що воно дає дитині цілковиту волю вибору. Прохання й повинно бути таким. Його треба вимовляти так, щоб дитині здавалося, ніби вона виконує прохання з власного бажання, не спонукана до цього ніяким примусом. Треба казати:

– У мене є до тебе прохання. Хоч це й важко, і в тебе всякі інші справи...

Прохання – найкращий і м'який спосіб звернення, але зловживати ним не слід. Форму прохання найкраще застосовувати в тих

випадках, коли ви добре знаєте, що дитина охоче виконає ваше прохання. Коли ж у вас є якийсь сумнів щодо цього, застосовуйте форму звичайного доручення, спокійного, впевненого, ділового. Якщо з самого раннього віку вашої дитини ви будете правильно чергувати прохання та доручення, і, особливо, якщо ви будете викликати особисту ініціативу дитини, будете вчити її саму бачити необхідність роботи та з власного почину виконувати її, у вашому дорученні не буде вже ніяких проривів. Тільки якщо ви занедбали справу виховання, вам доведеться іноді вдаватися до примусу.

Примус може бути різний – від простого повторення доручення до повторення різкого й вимогливого. У всякому разі ніколи не слід вдаватися до фізичного примусу, бо він найменше дає користі й викликає в дитини огиду до трудового завдання.

Найбільш утруднює батьків питання, як треба поводитися з так званими лінивими дітьми. При цьому слід сказати, що лінощі, тобто огида до трудового зусилля, тільки дуже рідко пояснюються поганим станом здоров'я, фізичною квалістю, млявістю духу. В цьому разі, звичайно, найкраще звернутися до лікаря. Здебільшого ж лінощі в дитини розвиваються через неправильне виховання, коли з самого раннього віку батьки не виховують у дитини енергії, не привчають її перемагати перешкоди, не збуджують у неї цікавості до сімейного господарства, не виховують у неї звички до праці та до тієї приємності, яку завжди дає праця.

Спосіб боротьби з лінощами єдиний: поступово втягувати дитину у сферу праці, поволи збуджувати в неї трудовий інтерес.

Але, борючись з лінощами, треба боротися і з іншою вадою. Є діти, які охоче виконують всяку роботу, але виконують її без захоплення, без цікавості, без думки, без радості. Вони працюють тільки тому, що хочуть уникнути неприємностей, нарікань тощо. Така робота часто дуже нагадує зусилля робочого коня. Такі працівники можуть зовсім втратити контроль над своєю працею, привчаються ставитися до неї некритично. З них виростають люди, які завжди, ціле життя тільки й знають, що всіх обслуговують, всім допомагають, навіть тим, хто сам нічого не робить. У Радянській державі не можна виховувати такої кінської праці, бо в цих людей нема моральної вимоги ні до своєї роботи, ні до роботи інших людей.

Правда, в нашій державі неможлива експлуатація людини людиною на виробництві, але є ще дуже багато охочих скористатися чужою працею в домашніх умовах, у побуті, в сім'ї.

Виховання наших дітей повинно йти так, щоб у нашому суспільстві не було готових об'єктів для експлуатації, щоб ніякі експлу-

таторські апетити в нас не могли розвиватися, навіть у домашніх обставинах.

Тому батьки повинні особливо уважно стежити, щоб старші брати не користувалися працею молодших інакше, як порядком взаємної допомоги, щоб у сім'ї не було ніякої трудової нерівності.

Нам залишається сказати кілька слів про якість праці. Якість праці повинна мати вирішальне значення; високої якості треба вимагати завжди. вимагати серйозно. Звичайно, дитина ще недосвідчена, часто вона фізично нездатна виконати роботу ідеально. Від неї й треба вимагати такої якості, яка доступна її силі та її розумінню.

Не треба при цьому за погану роботу соромити дитину, дорікати їй. Треба просто й спокійно сказати, що роботу виконано незадовільно, що її треба переробити або виправити, або наново зробити. При цьому ніколи не слід виконувати роботу за дитину силами самих батьків, тільки зрідка можна зробити ту частину роботи, яка явно не по силі дитині, виправляючи в цьому разі допущену вами помилку при самому призначенні роботи.

Ми рішуче не радимо застосовувати в галузі хатньої праці будь-які заохочування або кари. Трудове завдання та його розв'язання повинні самі по собі давати дитині таке задоволення, щоб вона відчувала радість. Визнання її роботи доброю повинно бути найкращою нагородою за її працю. Такою ж нагородою буде для неї ваше схвалення її винахідливості, її моторності, її способів роботи. Але навіть таким словесним схваленням ніколи не слід зловживати, особливо не варто хвалити дитину за виконану роботу при ваших знайомих і друзях. Тим більше не треба дитину карати за погану або невиконану роботу. Найважливіше в цьому разі – добитися того, щоб робота була все ж виконана.